

УДК 930-051:929Дринов(093)](049.32)

Теодоричка Готовска-Хенце

докторка історичних наук, професорка

Інститут історичних досліджень Болгарської академії наук

Бульвар Шипченски проход, 52, бл. 17, Софія, Болгарія

Email: tgotovska@abv.bg

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3032-479X>

Рецензія на книгу:

Марин Дринов. Писма, телеграми, докладни записки 1858–1905 г. По инициатива на чл.-кор. проф. д. и. н. Р. Радкова. Съставители от българска страна: гл. ас. д-р Д. Христов, гл. ас. д-р Л. Соленкова, гл. ас. -д-р М. Левкова-Мучинова, доц. д-р П. Божинов; от украинска страна: доц. к. и. н. В. Иващенко, проф. д. и. н. С. Посохов. Координатор на екипа от украинска страна проф. М. Станчев. Софія. Издателство на БАН “Проф. Марин Дринов”, 2023. 925 с.

Як цитувати: Готовска-Хенце, Т. Рецензія на книгу: Марин Дринов. Писма, телеграми, докладни записки 1858–1905 г. По инициатива на чл.-кор. проф. д. и. н. Р. Радкова. Съставители от българска страна: гл. ас. д-р Д. Христов, гл. ас. д-р Л. Соленкова, гл.ас. -д-р М. Левкова-Мучинова, доц. д-р П. Божинов; от украинска страна: доц. к. и. н. В. Иващенко, проф. д.и.н. С. Посохов. Координатор на екипа от украинска страна проф. М. Станчев. Софія. Издателство на БАН “Проф. Марин Дринов”, 2023. 925 с. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, вип. 64, 2023, с. 199-209.

How to cite: Gotovska-Henze, T. Book review: Maryn Drynov. Pysma, telehramy, dokladny zapysky 1858–1905 h. Po ynytsyatyva na chl.-kor. prof. d.y.n. R. Radkova. S'stavytely ot b'harska strana: hl. as. d-r D. Khrystov, hl. as. d-r L. Solenkova, hl.as. -d-r M. Levkova-Muchynova, dots. d-r P. Bozhynov; ot ukraynska strana: dots. k.y.n. V. Vvaschenko, prof. d.y.n. S. Posokhov. Koordynator na ekypa ot ukraynska strana prof. M. Stanchev. Sofyia. Yzdatelstvo na BAN “Prof. Maryn Drynov”, 2023. 925 s. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*, no. 64, 2023, p. 199-209. (In Ukrainian)

© Готовска-Хенце Т., 2023

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

У 2023 р. в академічному видавництві «Проф. Марин Дринов» опубліковано фундаментальну працю, в якій зібрано епістолярну спадщину професора Харківського імператорського університету Марина Стоянова Дринова. Нарешті було реалізовано спільний болгарсько-український науковий проєкт з ініціативи Румяни Радкової, чл.-кор. Болгарської академії наук (БАН) д. і. н., проф. Інституту історичних досліджень. На жаль, робота над проєктом тривала довше, ніж заплановано через банальну відсутність фінансування, а потім і через смерть однієї з керівниць — д-рки Любоміли Соленкової. І тільки завдяки тому, що доц. Пламен Божинов узяв на себе ініціативу продовжити проєкт, його було завершено. Болгарські учасники: д-р Димитар Христов, нині покійна д-рка Любомила Соленкова, доц. Марія Левкова-Мучінова і доц. Пламен Божинов. Українські учасники: д. і. н., проф. Сергій Посохов та доц. Вікторія Іващенко. Координатором проєкту з української сторони став д. і. н., проф., іноземний член БАН Михайло Станчев.

Цей великий документальний збірник побачив світ завдяки фінансовій підтримці БАН у рамках Програми вивчення болгарської діаспори за кордоном, яку очолює академік Васил Ніколов. Інституційно з болгарської сторони взяв участь Інститут історичних досліджень на чолі з проф. Даніелем Вачковим, якій доклав чимало зусиль, щоб реалізувати проєкт. З української сторони — історичний факультет Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, який був представлений Центром болгаристики і балканських досліджень імені Марина Дринова на чолі з доц. Сергієм Страшнюком.

Актуальність публікації епістолярної спадщини Марина Дринова не викликає сумнівів, враховуючи його роль у відродженні нової Болгарії після звільнення від османського іґа, у становленні й розвитку науки і просвіти, створенні БАН та Національної бібліотеки ім. Кирила і Мефодія. Завдяки Дринову і був сформований перший книжковий фонд з особистих бібліотек його харківських колег-професорів, до яких він звернувся по допомогу. Я не гадаю, що академічній спільноті не треба доводити значущість діяльності Марина Дринова. Підкреслю тільки, що багато вчених високо оцінювали значення його ідей і політичних поглядів про життя болгар у другій половині XIX ст. Його життєвий і творчий шлях

став предметом досліджень учених Болгарії, України і Росії, перетворивши постать ученого й освітянина на енциклопедичну.

Проте порівняно менше відомо про долю архіву Марина Дринова та вже опублікованих документів з його епістолярної спадщини, які, безсумнівно, є цінним будівельним матеріалом не лише для його біографії, але й для нової болгарської історії загалом. У літературі вже неодноразово висловлювалась думка, що, попри наявні численні дослідження та публікації його листів, історики все ще лишаються боржниками пам'яті про М. Дринова, оскільки листування, яке вийшло з-під пера вченого, ще не було повністю систематизовано й опубліковано, і ця обставина неминуче негативно позначається на обсязі та якості наукових досліджень, присвячених як йому, так і його часу.

Автори цього рецензованого збірника простежують долю епістолярної спадщини М. Дринова, роблячи її доступною для ширшої аудиторії та намагаючись відповісти на запитання, у чому причини такого загалом незадовільного на сьогоднішній день стану публікацій першокласного документального масиву, який міститься в архівах багатьох країн, з ученими-славістами з яких листувався Дринов. Автори вперше публікують значний масив документів, який не було до цього введено в науковий обіг. Ідеться передусім про листи, через які Дринов підтримував академічні контакти зі своїми колегами-славістами. Сьогодні, в умовах інтернету і цифрової епохи, листи виглядають дещо застарілим способом обміну думками, але в той час це був основний канал, завдяки якому вчені різних країн спілкувались між собою, ділилися науковою інформацією, дискутували, висловлювали власну позицію, рецензували роботи одне одного, обмінювались літературою.

За оцінкою фахівців, Марин Дринов завдяки приголомшливому обсягу та якості листування (з понад 300 адресатами в країні та за кордоном) і з його ключовими позиціями в культурному житті болгарського суспільства, безсумнівно, є частиною культурної еліти, поряд з такими значними і незаперечними постатями, як Неофіт Бозвелі, Неофіт Рильський, Георгій Раковський, Найден Геров, Любен Каравелов, Петко Р. Славейков, Василь Левські, Нешо Бончев, Христо Ботев, Василь Друмев та низкою інших провідних діячів, які визначили основні параметри нової епістолярної культури Болгарії. Висока оцінка літературної спадщини М. Дринова зумовлює

велику відповідальність дослідників у вивченні, систематизації та публікації цього значного як за кількістю, так і за якістю матеріалу.

Ще за життя Марин Дринов отримав визнання за свою багатогранну діяльність — наукову, громадську та політичну. Це сталося не тільки через його обрання головою новоствореного Болгарського літературного товариства в 1869 р. і здобуття звання доцента, а потім і професора в Харківському імператорському університеті в 1876 р., а завдяки участі М. Дринова як голови відділу народної освіти і духовних справ при російському імператорському комісарі — князі О. М. Дондукові-Корсакові в Князівстві Болгарія у травні 1878 р. Важливу роль також відіграли схвальні відгуки та рецензії на його наукові праці вчених-славістів різних країн, зокрема О. М. Пипін охарактеризував М. Дринова як найвизначнішого й цілком європейськи сформованого болгарського вченого-історика, який для свого часу був найкращим знавцем болгарських старожитностей у слов'янській літературі.

М. Дринова обирали членом-кореспондентом майже всіх слов'янських академій — у Петербурзі, Празі, Кракові, Загребі, він був членом історико-літературних товариств у Центральній, Східній Європі та на Балканах. На честь 30-ї річниці науково-педагогічної діяльності проф. М. Дринова, в Софії було видано його перші наукові публікації, а також збірник з урочистими промовами, в якому заслужено високо оцінено його громадську й наукову діяльність як у Болгарії, так і в Росії, як для історії, філології та етнографії болгарського народу, так і для розвитку слов'янознавства та задля побудови слов'янської спільності. У Харкові теж було підготовлено ювілейний збірник на честь проф. М. Дринова, але він побачив світ уже після смерті ювіляра. У 1910 р. особистий архів і бібліотека Марина Дринова були передані Болгарії, де вони зберігаються донині, і вчені мають змогу працювати з фондами архіву.

З ініціативи проф. Василя Златарського, якого пов'язувала не тільки наукова, але й і особиста дружба з М. Дриновим, у період 1909–1915 рр. було видано три томи його наукових праць. Планували окремим томом опублікувати особисте листування вченого, але хаотичний стан особистого фонду Дринова, необхідність пошуку його кореспонденції в зарубіжних архівах, що напередодні Першої світової війни було недосяжним для вчених, залишили завдання нерезалізованим. Не вийшло це зробити і в міжвоєнний період, а також після Другої

світової війни, тому на сьогодні видання листування Марина Дринова лишається одним з пріоритетних завдань болгарської історичної науки.

Водночас зарубіжні та болгарські вчені намагалися публікувати вибране листування з М. Дринова з колегами. Наприклад, чеський журналіст та письменник Володимир Сис у 1924 р. вперше публікує 71 лист періоду 1871–1891 рр. відомого чеського вченого Константина Іречека до проф. М. Дринова. У 1925 р. проф. Іван Шишманов оприлюднює на сторінках журналу «Македонски преглед» 13 листів (1886–1900 рр.) М. Дринова до Кузмана Шапкарева, болгарського публіциста і збирателя болгарського фольклору, а в середині й наприкінці 30-х рр. ХХ ст., напередодні 100-річчя від дня народження Дринова, — листи К. Шапкарева до М. Дринова. Кореспонденцію між Дриновим і Нешо Бончевим, старими друзями-земляками, які навчалися разом у Києві та Москві, опублікував молодий ще тоді вчений, а потім академік Петер Дінеков; ці листи стосуються не тільки проблем болгарського фольклору, але й македонського питання. Дінеков також публікував повні тексти листів або їхні частини Райко Жинзифова, Димитра Матова, який навчався в Харківському імператорському університеті, Атанаса Шопова, хорватського та словенського славістів Ватрослава Ягича та Ватрослава Облака до М. Дринова, пов'язані із долею болгар у Македонії. Цікавою виявилася також публікація листів М. Дринова до Георгія Груєва, болгарського громадського і освітнього діяча; ці матеріали зберігаються у Пловдивській народній бібліотеці і стосуються культурних та політичних проблем цариградських (константинопольських — прим. авт.) болгар.

Оцінюючи наукову спадщину проф. М. Дринова, відомий болгарський історик проф. Петар Мутафчиев напередодні 100-річчя з дня народження М. Дринова підкреслив, що значення наукової спадщини видатного вченого оцінюється не за кількістю робіт і порушених наукових проблем, а за методом, який він застосовував для постановки і розв'язання цих проблем, адже ставив на перше місце історичну істину.

Після Другої світової війни, коли Болгарія потрапила в орбіту радянського впливу, інтерес до наукової спадщини М. Дринова зменшився. Виняток становили лише два його листи до російських учених В. Ламанського і О. Соболевського, опублікованих у документальному збірнику з історії слов'янознавства в Росії

за редакцією акад. Б. Д. Грекова. Проте вже в середині й наприкінці 50-х рр. XX ст. в Болгарії виходять п'ять томів документів з архіву К. Речека з історії Квітневого повстання 1876 р. та історії БАН, де опубліковано значну частку кореспонденції М. Дринова.

У Радянському Союзі наприкінці 50–60-х рр. сформовано болгаристичні наукові центри в Москві, Ленінграді, Києві, Харкові й Одесі, спостерігається певна «наукова реабілітація» М. Дринова, починає з'являтися його кореспонденція з російськими вченими (зокрема листи до О. Бодяньського, Н. Попова й В. Макушева), що зберігається в радянських архівах і пов'язана з останніми роками життя вченого у Харкові.

У 80-х рр. XX ст. доцентка Московського університету імені М. Ломоносова Людмила Горіна захистила докторську дисертацію, присвячену науковій та громадській діяльності М. Дринова, публікує невідому кореспонденцію М. Дринова. А 1988 р. в Софії, відбулася конференція, присвячена 150-річчю вченого, у матеріалах якої було оприлюднено й цінні джерела, зокрема листування Дринова з І. Шишмановим і В. Златарським, Д. Різовим та окремі документи М. Дринова часу його діяльності в Російській військовій адміністрації після визволення Болгарії. А 1991 р., після проведення перших Дриновських читань у Харкові, опубліковано 15 листів М. Дринова до відомого вченого-славіста Б. М. Ляпунова.

Наприкінці 80–90-х рр. інтерес до документальної спадщини М. Дринова посилюється. Цьому сприяло і проведення регулярних Дриновських читань у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, і створення Центру болгаристики та балканських досліджень імені М. Дринова в цьому університеті, через який значно поживались наукові українсько-болгарські зв'язки. На сторінках «Дриновського збірника» з'явилися документальні публікації Д. Білярської-Стефанової, проф. С. Посохова, доц. В. Івашенко й Т. Костіної, які опублікували кореспонденцію М. Дринова з російськими та українськими вченими, що зберігається в українських і російських архівах.

П. Божинов, болгарський учений, один з укладачів рецензованого збірника, у своїй вступній статті зазначив, що всі згадані вище документальні публікації, хоча й важливі та великі за обсягом, не зосереджені навколо життя і творчості М. Дринова, а пов'язані з більш загальними історичними подіями, процесами, установами

чи іншими особистостями з болгарської історії. Як закономірний наслідок такого підходу неминуча певна «фрагментація» і «розпорошеність» оприлюднених частин епістолярної спадщини Дринова, і як наслідок — втрата загального уявлення про її цілісність, завершеність і сутність.

Попри серйозний науковий внесок Марина Дринова в болгаристику й славистику, зроблений протягом багатьох років, численні опубліковані документи, вражає брак систематичності, порядку та єдиних критеріїв у документальних публікаціях епістолярної спадщини. У 2008 р., під час конференції, присвяченій 170-річчю М. Дринова, на якій були присутні й харківські вчені-болгаристи, з ініціативи член-кореспондента БАН, проф. Р. Радкової був підписаний спільний українсько-болгарський науковий проєкт під назвою «Епістолярна спадщина Марина Дринова», який, всупереч об'єктивним труднощам, був, зрештою, реалізований завдяки підтримці Інституту історичних досліджень Болгарської академії наук і за участі вчених-істориків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна проф. С. Посохова та доц. В. Іващенко.

Збірник містить листи від 82 адресатів і складається з 7 розділів. Це листи М. Дринова до своїх колег-учених з різних країн. Більшість кореспондентів — російські та українські вчені, зокрема харківські. Це передусім листи М. Дринова до Д. І. Багалія, О. М. Бодяньського, В. П. Бузескула, В. І. Ламанського, І. П. Кулаковського, Ф. І. Успенського, Б. М. Ляпунова, О. М. Веселовського, М. Ф. Сумцова, М. П. Погодіна. Окремо можна відзначити листування М. Дринова з відомими діячами Болгарського Відродження — Н. Геровим, Т. Бурмовим, І. Є. Гешовим, І. Шишмановим, Др. Цанковим, Г. Груєвим, Гр. Начовичом, П. Каравеловим, Д. Матовим, Т. Ікономовим та іншими. В окремі розділи вміщено листи М. Дринова до свого друга й земляка Нешо Бончева, з яким він навчався в Київській духовній семінарії і в Московському університеті, а також до відомого чеського вченого Константина Іречека, з яким Дринов мав дружні і творчі стосунки. Як окрему частину опубліковано також його листування з Чеською академією наук, а також з Болгарським книжковим товариством (БКД — майбутньою академією наук) і періодичним журналом цього товариства, а також його співзасновником Василом Стояновим. Заслугує на увагу і службова кореспонденція М. Дринова часу

його роботи в Тимчасовій російській адміністрації в Болгарії як голови відділу з питань освіти й науки і як віцегубернатора Софії, яка за його пропозицією стала столицею нової Болгарії. Наприкінці збірника містяться додатки: біографічна довідка М. Дринова, іменний та географічний покажчики.

Упорядники максимально переглянули всі наявні архівні фонди, які містять збережену епістолярну спадщину Марина Ст. Дринова від кінця 1850-х рр., коли він разом з Нешо Бончевим їхав з Панагюриште в Київ, до останніх місяців перед смертю М. Дринова 28 лютого 1906 р.

Основним у підготовці до публікації документів стало правило, що всі вони, незалежно від того, чи були вже опубліковані чи ні, розглядаються *de visu*, завдяки чому не тільки нововідкриті, але й уже опубліковані рукописи були прочитані, щоб мати можливість виправити всі пропуски та помилки в попередніх публікаціях. Матеріали збірника наводяться повністю, без скорочень, за винятком випадків, коли є непрочитане слово чи фраза.

Цікавою є структура цього збірника. Для кращого й повнішого представлення зв'язків і контактів М. Дринова з його сучасниками, а також для більш раціонального структурування документів у корпусі прийнято принцип поділу листів М. Дринова за кореспондентами, імена яких розташовані в алфавітному порядку в семи розділах приблизно однакового обсягу. У кожній окремій рубриці для кожного конкретного кореспондента документи подано в хронологічному порядку за юліанським календарем, який тоді діяв в Османській імперії та в Росії.

Документам корпусу надано редакційну назву, що містить такі елементи: порядковий номер у розділі; дата (рік, місяць і число); місце написання; вид документа — лист, телеграма, доповідна записка, службова записка тощо; кому й куди адресовано. Якщо деякі відомості редакційної назви прямо не зазначені в документі, але встановлені укладачами опосередковано з його змісту чи інших побічних відомостей, то їх узято в квадратні дужки, а встановлений або передбачуваний факт упорядники обґрунтовують у посиланнях. Різноманітність і різноманітність інформації, що міститься в більшості листів, змусила укладачів утриматися від анотування документів, оскільки, на їх думку, ризик ввести читача в оману неповною інформацією був надто великий.

У кінці тексту документів зазначено всі додаткові примітки, резолюції, записи, адреси на листі чи конверті, штампи, наявність офіційного бланка чи інших спеціальних відміток автора або одержувача, подано у квадратних дужках.

Після тексту документа вміщено легенду, в якій зазначено: вихідні дані — архівосховище, архівний фонд, опис і архівна одиниця; автентичність документа — оригінал, чернетка чи копія, рукописний чи друкований текст, наявність чи відсутність автографа; колір паперу та фарби, якими написано документ; чи піддавався документ реставрації; будь-які попередні публікації документа, відомі нам, якщо такі є. Якщо деякі дані відсутні, це чітко вказано. Наприкінці тому подано додатки: детальний життєпис основних подій життя і творчості М. Дринова, бібліографія літератури, використаної упорядниками, розгорнутий іменний покажчик осіб, географічний покажчик і список скорочень.

Дата й місце укладання документів залишаються там, де вони стоять в оригіналі. У більшості документів дати наводяться за юліанським календарем, який у XIX — початку XX ст. діяв для країн Балкан і в Росії. Однак якщо дата за григоріанським календарем також вказана в оригіналі, її супроводжує редакційний коментар у квадратних дужках або у примітці.

Під час археографічного опрацювання матеріалів укладачі керувалися правилом максимального збереження мови оригіналу, тому втручання полягало лише в осучасненні пунктуації та в заміні застарілих літерних позначень на їх сучасні відповідники, тобто «ѣ» замінено на «е» або «я»; «ж» — на «ъ» або «а»; «ѡ» — на «я»; «ы» та «і» — на «и» або «й»; «Ѡ» — на «т»; вилучено також фінальні букви «ъ» і «ь». У тих місцях, де автор пропустив форми вишого й найвишого ступеня порівняння прикметників і прислівників, поставлено дефіси. Скрізь у текстах документів, згадуючи назви газети, журналу чи книги, автор не ставив лапок. Укладачі додавали лапки відповідно до сучасного правопису, не позначаючи такі місця окремо.

Не було виправлено ані писарських помилок, ані деяких явно застарілих та/або діалектних слів, а в місцях, де було визначено, що можуть виникнути труднощі з розумінням тексту, редакційні примітки вміщено в посиланні. Некоректне з сучасного погляду вживання означеного артикля, а також недоречну велику літеру на початку деяких слів або, навпаки, малу букву на місці великої також

не виправлено, тому упорядники прагнули зберегти граматичний і графічний вигляд оригіналу. Латинські тексти подано без змін, а російські оновлено.

Усі підкреслені або оформлені похилим шрифтом слова в тексті документів — результат авторського рішення, а не редакційного втручання. У примітці з відповідним індексом зазначено всі закреслення та додавання літер, слів чи висловів, що їх зробив автор документів. Будь-яке редакційне втручання та доповнення в тексті документів взято в квадратні дужки, наприклад: со[с], in[с], nove[vr̄i] тощо.

Географічні назви в найменуваннях документів збережено в історичних формах, як зазначено в оригіналі, а їхні сучасні форми вказано у посиланні та в географічному покажчику. Позначені особливі вислови, двозначності, пропуски та логічні неузгодженості в тексті оригіналу укладачі пояснили у квадратних дужках або в примітці: «Так у тексті» або «Так в оригіналі». Археологічні нотатки та історичні коментарі до кожного документа подано у примітках. Іншомовні, застарілі та діалектні слова та вислови збережено в оригінальному написанні, а на розсуд укладачів деякі з них пояснено у примітках.

Упорядники зробили історичні нотатки максимально стислими та зрозумілими з суб'єктивного погляду чи з погляду трактування фактів, які в них згадано. У примітці імена історичних діячів вказано лише в першому згадуванні, крім випадків, коли є збіг імен чи прізвищ, а короткі біографічні відомості про них поміщено в розгорнутому іменному покажчику в кінці збірки. Усі попередні публікації перенесено до цього видання відповідно до визначених вимог.

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що мета укладачів цього збірника — дослідити долю епістолярної спадщини Марина Дринова, опублікувати і в такий спосіб зробити доступною епістолярну спадщину вченого для широкої читацької аудиторії — досягнута успішно. Отже, академічній спільноті й широкому загалу завдяки спільним зусиллям болгарських та українських вчених представлено фундаментальний документальний збірник, що містить велику частину раніше не опублікованої епістолярної спадщини відомого болгарського вченого, професора Харківського імператорського університету Марина Дринова.

Teodorichka Gotovska-Henze

Doctor of Historical Sciences, Professor

Institute for Historical Studies, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod Blvd., bl. 17, Sofia, Bulgaria

Email: tgotovska@abv.bg

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3032-479X>

Book review:

Maryn Drynov. Pysma, telehramy, dokladny zapysky 1858–1905 h.

Po ynytsyatyva na chl.-kor. prof. d. y. n. R. Radkova. S'tavytely ot b'lharska strana: hl. as. d-r D. Khrystov, hl. as. d-r [L. Solenkova](#), hl.as. -d-r M. Levkova-Muchynova, dots. d-r P. Bozhynov; ot ukraynska strana: dots. k. y. n. V. Yvaschenko, prof. d. y. n. S. Posokhov. Koordynator na ekypa ot ukraynska strana prof. M. Stanchev. Sofyia. Yzdatelstvo na BAN "Prof. Maryn Drynov", 2023. 925 s.

Текст надійшов до редакції 06.10.2023.

The text was received by the editors 06.10.2023.

Текст затверджено до друку 23.11.2023.

The text is recommended for printing 23.11.2023.